

KÖLTİĞİN İLE KÖL İÇ ÇOR YAZITLARINDA GEÇEN “OPLAYU TEGMEK” VE “OPULU KİRMEK” SÖZLERİ HAKKINDA

Fatma ÖZKAN* - İsa ÖZKAN**

Runik harfli Türkçe yazıtların, okunuşunun üzerinden 124 yıl geçmiş olmasına rağmen bazı kelime ve kelime gruplarının okunuş ve anlamlandırılışıyla ilgili Türklük bilimi araştırmacılarının teklif ve tartışmaları henüz uzlaşılabilir sonuçlara ulaşmış görünmemektedir. Bu söz gruplarından biri İkinci Köktürk Kağanlığı Dönemi Bengü Taş Yazıtlarından Költigin ile Köl İç Çor (İhe-Huşotu/Ikhe Khushotu)'da geçen “oplayu teg-”tir. Bu makalemizde, Orhon Bengü Taş yazıtlarında geçen “*oplayu tegmek*” ile “*opulu kir-*” söz grupları üzerinde duracağız.

Költigin ve Köl-İç-Çor kitabelerinde geçen “oplayu tegmek” söz grubu hakkında daha önce, Vilhelm Thomsen, Wilhelm Radloff, S. E. Malov', *Hüseyn Namik Orkun, Osman Nedim Tuna, Talat Tekin, Sir Gerard Clauson-Edward Tryjarski, Muharrem Ergin, Erhan Aydın, Hatice Şirin User, Ahmet Bican Ecilasun* gibi metin neşreden Türkologlar eserlerinde bir vesile ile bahsetmişlerdir.¹ James Russel Hamilton, Osman Fikri Sertkaya ve Mihály Dobrovits ise yazdıkları makaleyi bütünüyle “oplayu tegmek” söz grubunun izahına hasretmişlerdir (Hamilton, 1974:111-118; Sertkaya, 1984: 369-375; Dobrovits, 2008:72-76).

“*Oplayu tegmek*” Orhon Bengü Taşlarında yedi cümlede geçmektedir. Bu cümleler bağlamlarıyla birlikte aşağıdaki şekildedir.

1. [T(a)bg(a)ç oŋ tutuk biş t[üm(ä)n sü k(ä)lti sün(üşdüm](i)z. (Köl Tigin(KT) Doğu(D)) 31)Köl Tig(i)n y(a)d(a)g(i)n *opl(a)yu t(ä)gdi*. Oŋ Tutuk yurçın y(a)r(a)kl(i)g (ä)l(i)g(i)n tutdı; y(a)r(a)kl(i)dı k(a)g(a)nka (a)nçul(a)dı. Ol süg (a)nta yok k(i)şd(i)mız. Bir otuz yaşınğa ç(a)ç(a) s(ä)ñünä sün(üşdüm](i)z” (KT D 32).
2. Köl Tig(i)n [(a)ltı ot(u)z] y(a)şınğa kırk(ı)z t(a)pa sül(ä)dim(i)z. Sünüg b(a)t(i)mı k(a)r(i)g sök(ü)p(ä)n Kögm(ä)n yış(ı)g toga yorıp Kırk(ı)z bod(u)n(u)g uda b(a)sdımız. Kaganın birle Soŋa yışda sünüşdümüz. Köl Tig(i)n B(a)y(i)rkun[(i)ŋ ak adğırığ] bin(i)p *opl(a)yu t(ä)gdi*. Bir erig okun urtı, (e)ki (ä)r(i)g udu aş(u)ru s(a)nçdı. Ol t(ä)gdükdä Bayırkunŋ (a)k (a)dg(i)r(i)g ud(i)kın sıyu urtı. Kırk(ı)z k(a)ganın öl(ürt(ü)m(i)z, ilin (a)lt(i)m(i)z (KT D 35-36).
3. K(a)rluk bod(u)n (ä)rür b(a)rur (ä)rkli y(a)gı boltı. T(a)m(a)g Iduk B(a)şda sün(üşd(ü)m(i)z(KT Kuzey(K) 1); [Köl] Tig(i)n ol sünüşde ot(u)z

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi.

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi.

¹ Yenisey, Orhon ve diğer Bengü Taş Yazıtlar hakkında metin neşirleri için 2 numaralı dipnota bakınız.

- y(a)ş(a)yur (ä)rti. (A)lp S(a)lçı (a)kın bin(i)p **oplayu t(ä)gdi** (e)ki (ä)rig **udş(u)ru** s(a)nçdı. K(a)rlukug öl(ü)rt(ü)m(i)z, (a)lt(i)m(i)z.
4. (A)z bod(u)n y(a)gı boltı. K(a)ra költä süñüşd(ü)m(i)z. [Köl] Tig(i)n bir kırk y(a)ş(a)yur (ä)rti. (A)lp S(a)lçı (a)kın (KT K 2) bin(i)p **opl(a)yu t(ä)gdi**. Az ilt(ä)b(ä)rig tutdı. (A)z bod(u)n anta yok boltı.
 5. (Ä)çim k(a)g(a)n ili k(a)mş(a)g boltukınta bod(u)n il(i)g ik(ä)gü boltukınta İzg(i)l bod(u)n birl(ä) süñüşd(ü)m(i)z. Köl Tig(i)n (A)lp S(a)lçı akın binip(KT K 3) **(opl(a)yu t(ä)gdi)**. Ol at anta tüş[di] İzgil [bod]u)n ölti(KT K 4).
 6. Tokuz Og(u)z bod(u)n k(ä)ntü bod(u)n(u)m (ä)rti. T(ä)ñri yir bulg(a)kın için y(a)gı boltı. Bir yılka biş yolu süñüşd(ü)m(i)z. (Ä)ñ ilk Togu B(a)lıkda süñüşd(ü)m(i)z (KT K 4). Köl Tig(i)n, (A)zm(a)n (a)kığ bin(i)p **opl(a)yu t(ä)gdi**. (A)ltı (ä)r(i)g s(a)nçdı. Sü [t](ä)gişintä yit(i)nç bir (ä)r(i)g kıl(i)çl(a)dı (KT K 5).
 7. (E)kinti koş(u)lg(a)kta Ediz birle süñüşd(ü)m(i)z. Köl Tigin, (A)z y(a)g(i)zın bin(i)p **opl(a)yu t(ä)g(i)p** bir (ä)r(i)g s(a)nçdı(KT K 5).Tokuz (ä)r(i)g (ä)gire tokıdı. (Ä)diz bod(u)n anta ölti. (KT K 6)

Bilge Kağan döneminde Tarduşlara şad olarak görevlendirilen İşbara Bilge Köl İç Çor adına 723-725 yılları arasında dikilen 29 satırlık Köl İç Çor (İhe-Huşotu/Ikhe Khushotu) yazıtında² ise “**opl(a)yu t(ä)g-**” altı yerde kaydedilmiştir. Ayrıca sözü geçen yazıtta bir defa da “**op(u)lu kir(i)p**” ibaresi yer almaktadır:

- 1 S(a)g(i)r çulug(a)n y(a)gıt(t)ukda [Köl İ(ç)] Çor] **[opl(a)yu tägilp** s(a)nç(i)p öl(ü)r(ü)p oğlın kişis(i)n bul(u)n kıl[ır..] (Köl İç Çor (KÇ) Batı (B) 5)

² Köl İç Çor Yazıtı, Saint Petersburg'taki 1903'te kurulan Rus Orta ve Doğu Asya Araştırmaları Merkezi adına 1912 yılının 22 Haziran-25 Ağustos tarihleri arasında Mogolistan'daki Orhon Vadisine saha çalışmalarına çıkan Polonya asıllı Altayist Władysław Kotwicz(1872–1944) tarafından bulunmuş ve kopyaları alınmıştır(Polyanska, 2014:199). Yazıtı ilk defa 1914 yılında Samoyloviç neşretmiştir(Самойлович, А., *Записки Восточного Отделения Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества* XXII, 1914:6-7). Sırasıyla Orkun, Hüseyin Namık, (1941), *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul s. 72; Малов, С.Е.(1959), *Памятники Древнетюркской Писменности Монголии и Киргизии. Москва–Ленинград.*, 111 c. Tekin, Talat(1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume No. 69, Bloomington, (257-258); Айдаров, Г. (1970), Язык памятника Кули–Чора ВИИИ в, Алма–Ата; Clauson, S. Gerard – Tryjarski, Edward, (1971), “The Inscription at Ikhe– Khushotu”, *Rocznik Orientalistyczny* 34/1, s. 7–33. Bold, L. (1990), *Vnmau-In Nutag Dah' Hadnı Biçes:Tureg Biçgiyn Dursgal*, Ulanbaatar, Ulsın Hevleliyn Gazar; Рәчәбов, Е. – Мәмәдов, Й. (1993), *Орхон Јенуеј Абидәләри*, Язичи, Баки, 128-134; Hayashi, Toshio – Ōsawa, Takashi (1999), “Site of Ikh–Khoshoot and Küli Çor Inscription”, Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998, Hzl.: T. Moriyasu–A. Ochir, The Society of Central Eurasian Studies, Osaka, S. 148–157; BERTA, Árpád (2004), Szavaimat Jól Halljátok... A Türk És Ujgur Rovásirásos Emlékek Kritikai Kiadásá, Jate, Szeged. S.1-24; Жолдасбеков, М.–Сарткожаули, К. (2005), Орхон Ескерткиштерининг Тольк Атласы, Күлтегин Баспасы., Астана; Aydın, Erhan, (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya, Kömen Yay Şirin User, Hatice (2009), Köktürk Ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı Konya, 470-471; Ercilasun, Ahmet Bican, (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

- 2 Köl İ[ç] Çor **opl(a)yu t(ä)g(i)p** süsin ıt(t)ı (KÇ B 10-11).
- 3 B(e)ş B(a)lıkda tört sü[ñ(ü)ş s]jün(ü)şdükde Köl İ[ç] Çor **opl(a)yu t(ä)g(i)p** bulg(a)yu (KÇ B 11).
- 4 özlükün bin(i)p **opl(a)yu t(ä)g(i)p** üç (ä)r(i)g s(a)nçdı (KÇ Doğu D 15).
- 5 Köl İ[ç] Çor (a)nta k(e)srä K(a)rlukka y(ä)m(ä) sün(ü)şdükde id(i)l (a)kım bin(i)p **opl(a)yu t(ä)g(i)p** s(a)nça id(i)p tup(u)lu ünti (KÇ D 19).
- 6 Y(a)gıka y(a)lñus **opl(a)yu t(ä)g(i)p, op(u)lu kir(i)p** özi kısga k(ä)rg(ä)k boltı (KÇ 23). Bütünüyle atılarak hücum edip tamamen saldırap kendisi hemen öldü

Orhon Bengü Taş yazıtlarını ilk okuyan Vilhelm Thomsen, ‘teg-’ fiilini ‘hücum etmek’ şeklinde anlamlandırmış, ancak bu fiilli niteleyen “*oplAyU*” geruindiminun manasının bilinmediğini belirtmişti(Thomsen, 1893:156, n. 43). Günümüze kadar Runik harfli Türkçe metin neşredenler ise, “*teg-*” fiiline “değmek”, “ulaşmak”, “başarmak”, “varmak”, “vurmak”, “hücum etmek”, “isabet etmek”, “incitmek”, “yaralamak” gibi geniş bir anlam karşılığı verirken “*oplAyU*”yu yine bu fiille birlikte açıklamışlar, “*oplAyU*” zarf fiili üzerinde durmamışlardır. Oysa “yukarıdaki “*oplAyU teg-*” ibaresinin geçtiği metin örneklerinden hareketle kahraman, düşmanına Hamilton’un da ifade ettiği gibi “*oplA-*” fiilinin işaret ettiği şekilde davranarak hedefine ulaşmayı başarmıştı(Hamilton, 1974:111).

Sir Gerard Clauson ile Edward Tryjarski’nin Rocznik Orientalistyczny’de birlikte yayımladıkları “The Inscription at Ikhe–Khushotu” adlı makalede, kelimeyi “*Uplyu tæg-*” şeklinde okumuşlar ve “sabırsızlıkla hücum etmek” karşılığını vermişlerdir(Clauson-Tryjarski, 1971:21-22). “*Uplyu tæg-*” ile ilgili notlarda “türlü yollarla açıkça hücum etme anlamını taşıyan ve Köl Tigin abidesinde muhtelif şekillerde geçen bir kalıp ifade” olduğunu belirtmişlerdir. “*Uplyu tæg-*” kelime grubunun kökeni hakkında ise “aslında Osmanlı Türkçesinde ‘sabırsız davranmak’ anlamında ‘uf’tan türemiş ‘ofla-’ ve ‘uf-la-(acıyla bağırarak)’ anlamında mevcut iki fiille ilişkilendirmişlerdir. Bu örneklerde olduğu gibi “f” Türkçede bulunmayan sadece ünlemlerde yer alan bir sestir. Clauson-Tryarski, Köl Tigin Yazıtının doğu yüzünün dördüncü satırı ile Bilge Kağan Yazıtının beşinci satırındaki geçen “p” sesini Roma adının bozulmuş bir İrani şekli olan *Afar Forom[(a)p(a)r pur(u)m* ‘Avarlar ve Roma(Bizans)’]daki “f”yi temsil eder.” şeklinde açıklamışlardır(Clauson-Tryjarski, 1971:21-22). Ayrıca Clauson, sözlüğünde Köl İç Çor yazıtında iki kez geçen “*UpLU*”yu, ezilmek” manasına gelen “*UBul-(uvul-)*” sözcününün “f”li varyantı olarak kabul edebilmek için ‘-/p-/’nin yerine /-f-/ koyarak, “*upulu*”yu “*ufulu*” şeklinde okumayı teklif eder.”(Clauson, 1972:10)

J. Hamilton’un, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*’da 1974 yılında yayımlanan “*Opla-/Yopla-, Uf-/Yuf- Et Autres Formes Semblables En Turc Ancien (Opla-Yopla-, Uf-/Yuf- ve Eski Türkçede Diğer Benzer Şekiller)*” adlı makalesi, teklifleri çok tartışılrsa da “*oplayu teg-*” ile ilgili ilk ve en geniş incelemedir. O, *UpLYU(oplAyU veya uplayU)* ibaresinin Köl Tigin ve Köl İç Çor’da geçtiğini kaydettikten sonra “*oplAyU*”nun, tegmek fiilinin durum bildiren zarfı konumunda olduğunu ve kahramanın hedefine ulaşmasında fiilin niteliğini belirttiğini kaydeder. Ona göre, bu konuda yegâne varsayımın, Clauson-Tryarski’nin öne sürdüğü “*oplAyU*”nun Osmanlı Türkçesindeki “ofla-/uf-la-“ veya “of çek-“ gibi

onomatopik fiillerden çıkmış olabileceği görüşüdür. Bunun dışında araştırmacıların “*oplayU*” hakkında ikna edici açıklamalarının bulunmadığını ifade eder.

Hamilton’a göre *oplayu*, Kaşgarlı’nın *Divanu Lugati’t-Türk*’te geçen “*yāb yūb*(~*yab yub*)” veya “*yap yop*”, “*yap yup*” şeklinde okunan ve “düzen, hile, oyun ve aldatma” anlamındaki bir kelime ile aynı kökten gelmektedir.³ Hamilton bu tezini kuvvetlendirmek için “hileye başvurmak, hileyle aldatmak” anlamındaki “*yubıla-*”, “*yopıla-*”, “*yopla-/yupla-*” gibi örnekleri sıralar. Ayrıca, Çağdaş Altay, Abakan ve Tuva lehçeleri ile Moğolcadaki, “kurnazlık, oyun, düzen, hile, strateji, kaçamak” anlamındaki “*op*”tan türeyen, *opton*(~*oplan-*), *optug*(~*oplug*) örneklerini kaydettikten sonra, “*oplayu teg-*” kelime grubunun “düşmana karşı hileye ve kurnazlığa başvurarak zafer elde etmek” anlamına geldiğini belirtir.⁴

Hamilton sadece “*oplayu teg-*” ile ilgili görüşlerini ortaya koymakla kalmaz aynı zamanda Köl İç Çor yazıtında aynı satırda geçen “*opulu*” kelimesi hakkında da düşüncelerini de açıklar. “*Opulu*” sözünü Clauson’un, gibi “*ufulu (uflu?)*” şeklinde “/f-/’li okuma taraftarı olduğunu” ifade eder. Clauson’un yaralı, yaralanmış, ufalanmış” şeklinde anlamlandırdığı “*ufulu(uflu?)*”⁵hususunda Hamilton, farklı kanaattedir. O, “savaş sırasında “ezilen ve daha sonra, binicisinin ayağa kalktığı ve yaralı olarak mücadele eden kahraman hayalini” gerçek dışı bulduğu için, “*ufulu(uflu?)*”ya “*yerde yuvarlanmak*” anlamını verir.⁵

Mihály Dobrovits, “(H)oplayu tægdi On the military tactics of Ancient Türks(Oplayu teg- ve Kadim Tüklerin Askeri Taktikleri Hakkında” adlı makalesinde Türklerin düşmanlarla savaşma strateji ve taktiklerinden biri olarak “(h)oplayu teg-” üzerinde durur. Söz konusu ibarenin Köl Tigin abidesinde ana kahramanın hayatının ve mücadelelerinin açıklanmasında ve tasvirinde sıklıkla kullanıldığı belirtir(Dobrovits, 2008:72-76). Clauson’un bunun Türkçe *uf*’tan türemiş *ofla-* ile Kırgızca ‘iç geçirmek’ anlamındaki “*op*”tan çıkmış olduğunu ve “düşmana nefes

³ “*Oplayu Tegmek*” hakkında Salih Demirbilek tarafından kaleme alınan “Orhon Yazıtlarındaki Oplayu Tegmek Deyimi Üzerine” adlı yazıyı, Hamilton’un makalesine atıfta bulunmadan, onun görüşlerini kendi teziymiş gibi tekrar ettiği için değerlendirmeye almadık(Demirbilek, Salih(2017)28-, “Orhon Yazıtlarındaki Oplayu Tegmek Deyimi Üzerine” JOTS, 1/1 28-35).

⁴ Hamilton, görüşünü mektup yazarak Sir Gerard Clauson’la paylaşmış, ancak Clauson kendisine *oplayu/yoplayu*’daki /y-/’li ve /y-/’siz şekiller konusunda itiraz etmiştir. Bu bakımdan Hamilton söz konusu makalesinde, bu itiraza cevaben Türkçedeki, “*yulduz/ulduz*”, “*yılpagut/alpagut*”, “*yıpraq/opraq*”, “*yıgaç/agaç*”, , “*yıgla-ıgla-/agla-*”, “*yıl/il*”, “*yılgı/ilgi*”, “*yıpar/ıpar*”, “*yıraq/ıraq*”, “*yışıq/ışiq*” örneklerini göstermiştir(Hamilton, 1974:113).

⁵ Günümüzde pek çok Türkolog tarafından Köl İç Çor Yazıtında “Köl İ[ç] Çor (a)nta k(e)srā K(a)rlukka y(ä)m(ä) sün(ü)şdükde id(i)l (a)kın bin(i)p **opl(ayu) t(ä)g(i)p** s(a)ñça id(i)p **tup(u)lu** ünti (KÇ D 19)” şeklinde okunan satırlardaki “**tupulu**”yu, J. Hamilton, “**ufulu**” olarak değerlendirmiş ve “İdil adlı kır atın üstünde hileyle düşmanı yendi ancak bir mızrak darbesiyle kendini bıraktığında at yerde yuvarlanarak ilerledi, onu yeniden ayağa kaldırarak.” şeklinde anlamlandırmıştır. Hem “*oplayu teg-*” hem de “*opulu kir-*” ibarelerinin geçtiği “Y(a)gıka y(a)lğus **opl(ayu) t(ä)g(i)p**, **op(u)lu kir(i)p** özi kışga k(ä)rg(ä)k boltı (KÇ 23) (KÇ D11)” satırına ise “Yazgısı aşağıdaki gibi olabilirdi. Tek başına düşmanı hile ile yendi, yerde yuvarlanarak savaşa girdiğinde henüz hayattaydı, ömrü kısa oldu ve öldü.” şeklinde mânâ vermiştir.

nefese ve öfke ile saldırmak” şeklinde tanımladığını kaydeder. Dobrovits, Talat Tekin’in standart bir tercüme yapmadığını ve bu söz kalıbını bazen sadece “hücum etmek”; bazen “ulaşmak ve saldırmak”; bazen de “aniden saldırmak” şeklinde açıkladığını ifade eder. Dobrovits, Köl Tigin abidesindeki, “oplayu teg-” fiilinin geçtiği cümleleri vererek kahramanın düşmana hücumunun ne ile (ok, kılıç, mızrak gibi), nasıl yapıldığını (atla veya yüz yüze, göğüs göğüse) ve ne şekilde tamamlandığını (iki eri öldürdü, dokuz eri mızrakladı vb) şeklinde tahlil eder. Ona göre “*oplayu teg-*” Türklerin bozkır savaş stratejilerinde tabiat taklidi bir bağırıyla göğüs göğüse ve yüz yüze mücadele etmek için yaygın olarak uyguladıkları bir hücum şeklidir (Dobrovits, 2008:72-76).

Osman Fikri Sertkaya, “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde geçen “*OplAyU tegmek*” Deyimi Üzerine” başlıklı makalesinde Bengü Taş yazıtlarındaki konuyla ilgili Talat Tekin ile Osman Nedim Tuna’nın çalışmalarını zikrettikten sonra kendisi de “*oplAyU teg- deyimini*” açıklamaya çalışmıştır (Sertkaya, 1984:369-375). Sertkaya, girişte “*oplAyU teg-*”in geçtiği cümleleri ve bu cümle örneklerinin anlattığı savaş sahnelerini tasvir ve tasnif eder. “*OplAyU*”nun morfolojik olarak “op” köküne /la-/ isimden fiil yapma ekiyle ve /-u / zarf fiil getirmek suretiyle teşkil edildiğini belirttikten sonra, görüşlerine sözü geçen ibarenin anlamını sonraya bırakarak /-IAyU/ ile türetilmiş metin örneklerini sıralamak suretiyle devam eder.⁶ O, verdiği bu örneklerde okuyanlarda /-IAyU/ ekinin sadece hayvan isimlerine getirildiği intibamı uyandırır. Oysa dipnotta “biz sadece hayvan isimlerine getirilerek türetilmiş örnekleri sıraladık” diye açıklamada bulunmuştur (Sertkaya, 1984:369-375). Orhon Bengü Taş yazıtlarından başlayarak Türkçenin tarihi dönemlerine ait pek çok eserde /-IAyU/ ekinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.⁷

⁶ Osman Fikri Sertkaya, bu makalesinde, Divanu Lugati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerindeki “IAyU” ile kurulmuş sadece hayvanlarla ilgili gibilik ve benzerlik ifade eden deyimlerin geçtiği beyit, dörtlük gibi edebi örnekleri göstermiştir. Bu hayvan adları şöyle sıralanmıştır adıgılayu (adıg-la-y-u) az-“ayı gibi azmak”; 2. Arjulayı (arjula-y-u) “çakal, sırtlan gibi”; 3. Arslanlayu (arслан-la-y-u) kükre- “arслан gibi kükremek”, 4. Kazlayu (kaz-la-y-u) “kaz gibi”; 5. udlayu (ud-la-y-u) yi- sığır gibi yemek yemek; 6. Uslayu (us-la-y-u) “kerkes, kartal, akbaba gibi” 7. Bör(i)leyü (bör(i)-le-y-ü) uluşmak “kurt gibi uluşmak” şeklindeki Eski ve Orta Türkçede tespit ettiği örneklerle, “Tanıklarıyla Tarama Sözlüğündeki 1. Arslanlayın (arслан-la-y-ı-n) “arслан gibi”; 2. Karıncalayın (karınca-la-y-ı-n) “karınca gibi”; 3. Turnalayın (turna-la-y-ı-n) “turna gibi”; 4. Bülbülleyin (bülbül-le-y-i-n) “bülbül gibi”; 5. Kerkesleyin (kerkes-le-y-i-n) “kerkes gibi” 6. Şahinleyin (şahin-le-y-i-n) “şahin gibi” örnekleri ilave etmiştir (Sertkaya, 1984:373-374).

⁷ “-IAyU” eki Orhun Abidelerinde *sü, baş* ve *op* isimlerine gelmiştir: “İlgerü kün toğsıqda Bökli kağanı teği *sü-leyü* birmiş. Kırığıru Temir Kağıgka teği *sü-leyü* birmiş. (Ergin, 1975:Kül Tigin Abidesi, Doğu Yüzü, 8. Satır, s.68)”, “*Baş-layu* Kırgız kağanıg balbal tiktim. (Ergin, 1975:Kül Tigin Abidesi, Doğu Yüzü,25. satır S.71 ve Bilge Kağan Abidesi, Doğu Yüzü, 20. Satır, S. 81)”. “Kañım kağanka *baş-layu* Baz kağanıg balbal tikmiş. (Ergin, 1975:Bilge Kağan Abidesi, Doğu Yüzü, 13. Satır, s. 79)” ve devamı; J. R. Hamilton’un İyi ve Kötü Prens Öyküsünde, “Yemâ bodısavat tegin bu uluş bodun ayıg kılınçlıgılar kılımşın körüp ärtünjü buşuşluğ kadğuluğ bolup *ıg-layu* balıqka kirdi. (Hamilton, 2011:12)”, “Tegin kañı kanka inça tep ötünti *ıg-layu* (Hamilton, 2011:12)”, “Kañı kan inça tep ayıttı nâkâ *ıg-layu* buşuşluğ kältiñ (Hamilton, 2011:13)”, “Kor(=l)tğuçılar *yğ-layu* barsar tegin yemâ *ıg-layu* kalır erti (Hamilton, 2011:15)”, “Ötrü tegin başın tönjitip *ıg-layu* yerdâ yatıp yokkaru turğalı aş

Sertkaya, bilhare makalesinde “*oplayU teg-*”in kökeni ve anlamı hakkında önemli gördüğü iki çalışmayı kısaca değerlendirmiştir. Bunlardan ilki Talat Tekin’in *oplayU*’daki “op” için Kırgız Türkçesindeki “kendini tutamamak, fırlamak, atılmak” anlamındaki “op-to-n(*<op-la-n-)”tan hareketle yansıma (onomatopeik/ Fr. onomatopéique) bir isim kökü olduğu şeklindeki tespitidir (Tekin, 1968:109, 360). İkincisi ise Hamilton’un görüşüdür. Sertkaya, “*oplamak >uflamak veya oflamak*” “pousser des “ouf ou des ‘of’ de fureur ou d’essoufflement) şeklinde anlamının mümkün olduğunu, bunun yanında kelimenin y- önsesi ile y-ub-la- kökünden türetilbileceği”ni Hamilton’un tezi olarak kaydetmiştir(Sertkaya, 1984:369-375). Oysa bu tez, Sertkaya’nın belirttiği gibi Hamilton’na ait değil, yukarıda da ifade edildiği gibi Sir Gerard Clauson ile Edward Tryjarski”nin ortak görüşüdür.

Sertkaya makalesinde, “op” isim kökünün de hayvan adı veya cinsi olduğunu, bunun Kaşgarlı Mahmud’un *Divanü Lügati’t- Türk* adlı eserinde “Op(bibâin şulbettin) er-râkis min e’s-şirâni bilügâti Argüt” şeklinde geçtiğini ve Besim Atalay tarafından “op”un “Harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz, Arguca”dizin 439(I, 34-20 şeklinde tercüme edildiğini ifade eder.⁸

Osmanlı sahasına ait iki ayrı lügatte “op” kelimesi bulunmadığı halde Sertkaya, bu sözün Arapça karşılığı olan “er-rakis”in anlamlarını vererek tezini kuvvetlendirmeye çalışır. Mütercim Asım’ın Kamus Tercümesindeki “Er-râkis şol öküzü denir ki döğülen harmanın ortasında olup sair öküzler onun çevresinde devr ederler. (el-Ukyanusu’l-basit fi-tercemeti’l-kâmûsi’l-muhiṭ, cilt:II, İst. 1269. s. 246)” ile Lugat-i Vankulu’da geçen “er-râkis “ maddesindeki “er-râkis şol sığırdır ki harmanın orta yerinde olup ve ma’ada olan sığırlar onun üzerine devr eder. Harman döğmekte ona hadi derler; (Lugat-i Vankulu I, 1217, s. 522).

Sertkaya, bu açıklamalara dayanarak, “op” isim kökünün “onomatopeyi word” değil, “hayvan adı ve cinsi bildiren bir kelimeye tekabül ettiğini ve bu hayvanın da “öküz” olduğu iddiasındadır. O bu fikrini M. Räsänen ile Clauson’un etimoloji sözlüklerindeki “op”un Almanca ve İngilizce karşılıklarıyla destekler. Bütün bu açıklamalarıyla Sertkaya, *Divanü Lügati’t Türk*’teki Kaşgarlı Mahmud’un Arguca olarak kaydettiği “op”un “öküz” anlamından yola çıkarken sözü geçen hayvan için birdenbire önceki tezlerinin aksine, “*bu hayvan yani “op” “sığır” cinsinden boğa<buka olmalıdır*”, der. Ancak biz, “adgır”, “buka” gibi ehli hayvanların

aşlağar(=l)ı unamadı (Hamilton, 2011:20)”, “Ögi, kaçı atlığı yüzlüğü *ıg-layu* busanu turğurup nâñ unamadı. (Hamilton, 2011:20)”; Irk Bitig-Eski Uygurca Fal Kitabında, “Er terk-leyü kelir (Tekin, 2004:18, 7. Fal)”, “Toğan ügüz kuşu *kuş-layu* barmış. (Tekin, 2004:23, 43. Fal)”, “*Er üme-leyü* barmış (Tekin, 2004: 23, 47. Fal)”, “Bars kiyik *ey-leyü* meñ-leyü barmış (Tekin, 2004:24, 49. Fal); Kutadgu Bilig’de: Yıncüleyü kelimesinin geçtiği beyit: “*Çamuğ barçasına bögür sözi/Tizip yinçü-leyü* kamuğ tüp tüzü(Arat, 1979:5)”, *kağılayu* kelimesinin geçtiği beyit: “*Çaz ördek kuğu kıl kalığığ tudı/Kağılayu* kaynar yoğaru çodi(Arat, 1979:24)” *sözleyü* kelimesinin geçtiği beyitler: 984 “Bu Ay Toldı aydı söz aşğı telim/Çalı *sözleyü* bilse uş bu tilim(Arat, 1979:118)”, “*Rüstemleyü* kelimesinin geçtiği beyit “Özüm haydar erse yaşın teg kılıçlığı/Ya rüstemleyü men ajunda çavıktım(Arat, 1979:646)”.⁸

⁸ *Divanü Lügati’t-Türk*’te “op” maddesinde ayrıca öküz karşılığında “mama” kelimesi de bulunmaktadır. Bunun için de “Harmanda ortada bulunup öteki öküzlerin etrafında döndükleri öküz” anlamı verilmiştir(Atalay,19 DTLIII 235-19, Dizin 406).

erkeğine ayrı adlar verecek derecede işenmiş bir dil ve kültürün kağanlık katı görevlilerinin metni hakkederken öküz ile boğayı karıştırmayacağı düşüncesindeyiz.

Kaşgarlı Mahmut, Divan'da, adları geçen ve hakkında bilgi verdiği yirmiye yakın Türk boyu içinde sadece *Kençekler* ile *Arguların* ‘iki dilli olduğunu’ yani Türkçeden başka kendilerine mahsus ‘çetrefilli ve çapraşık bir dilleri’nin bulunduğunu belirtmektedir. (Atalay, DLT, C. I, s. 29. 8, Atalay, DLT, C. I, s. 30, 379; C. III, s. 269.” Onlarla ilgili bir başka kayıta, “Argunlar “havuç” anlamına gelen “gezri” sözcüğünü Farsçadan almışlardır: gezer (Farsça)>gezri (Arguca) (havuç) (AtalayDLT, I-431) demektedir. Ayrıca divanda Argu sözüyle ilgili olarak Talas ile Balasagun arasındaki şehirlere Argu denildiği bilgisi de yer almaktadır (Besim Atalay, DLT, C. I, TDK Yayınları, Ankara 1985, s. 127).(Aydoğdu, 2009:58-59). Bu bilgilerin ışığında “öküz kelimesinin Türkçeye, Türklerin Türkistan coğrafyasına geldikten sonra geçmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Öküz, insanlık tarihinde tarım toplumuna geçişte ürün yetiştirmek için toprağı işlemek, kağı veya benzeri araçlara koşularak yük taşıtmak amacıyla beslenen ehli sığır cinsi hayvandır. Erkek sığırın henüz buzağı vaktinde iken daha çok güçlenmesini temin için husyeleri burularak kısırlandırılır ve öküz olarak yetiştirilmesi sağlanır.

Türk kültür tarihinde ehli veya yabani her hayvan belli özellikleriyle bilinir. Bazı hayvanlar etrafında mitolojik döneme kadar giden kültürler oluşmuştur. Genel olarak Türklerde hatta pek çok kültürde tilki kurnazlığı, keçi inatçılığı, arı çalışkanlığı ve hırsıyla tanınır. Buna mukabil, Türk kültür coğrafyasında öküz, zahmetli ve ağır işlerin hatta zekice olmayan muamelelerin temsilinde örnek gösterilirken; arslan, kaplan, kurt gibi hayvanlar ile doğan(şunkar), delice, kartal(bürküt) gibi alıcı kuşlar, yırtıcılıkları, yaşama alanlarındaki hâkim vasıfları dolayısıyla yiğitlik ve kahramanlığı tavsifte tercih edilmektedir. Öküzün ise ağır ve hantal yapısı ile kaba gücü dışında bu anlamda hiçbir olumlu çağrışımı yoktur. Yani öküz cesaret ve kahramanlık timsali değildir. Her canlı için soyunu devam ettirme özelliği ve arzusu öküz için ortadan kalkmıştır. Bu hayvanların beslenmek dışında dünyevi bir çabaları dikkati çekmez. Türk atasözleri ve deyimlerinde de öküz pek olumlu özellikleriyle anılan bir hayvan olarak görülmemektedir. XV. yüzyıla ait Berlin Oğuznamesinde “Mürüvvet bilmez kişilerden, düğen süren öküz yeg.(İnsanlıktan uzak olan kişiden düğen süren öküz iyidir)”. “Kahel öküzün cânı hodur(Üşengeç/tembel öküzün can holamak(üvendire ile sürmek)ister”(Hazihî’r-. *Oğuznâme I, 172*), “öküzün trene baktığı gibi bakmak” “yorgun öküz gibi yatmak” gibi deyim ve ibarelerde öküz, olumsuz sıfatlarla kaydedilmiştir. Türk lehçelerinde de öküz aşağı yukarı böyle bilinir.⁹

⁹ ӨГІЗ. Сияр малының піштірілген еркегі, күш көлігі (Жанұзақов, Т. (2008), *Қазақ Тілінің Түсіндірме Сөздігі*, Алматы: Дайк Пресс, 646 б); БҰҚА зат. Сияр малының піштірілмеген еркегі; тұқымдық, аталық қара мал.(Б. Сағындықов, З. Егеубаева, *Қазақ Тілінің Түсіндірмелі Сөздігі – 2. Том (Б-Г)(1976 жыл)*, Редакторы: Алматы: «Наука» Баспасы, 501. бет

Sertkaya'nın öne sürdüğü gibi bu ibaredeki “op” sözü öküz olamaz. Esasen Orhun yazıtlarında ‘öküz’ kelimesi yer almamaktadır. Buna mukabil ehli sığır cinsi hayvan olarak buka(>boğa) Tonyukuk yazıtındaki bir atasözünde kaydedilmiştir: Toruk buk(a)lı s(ä)m(i)z buk(a)lı irakta bilser, s(ä)m(i)z buka, toruk buka t(e)y(i)n bilm(ä)z ärm(i)ş t(e)y(i)n ança s(a)k(i)nt(i)m. 596 Zayıf boğa ile semiz boğayı uzaktan bilseler (bilmek zorunda kalsalar) semiz boğa (mı) zayıf boğa mı diye bil(e)mezlermiş diye düşündüm.(s.597). Orhon Bengü Taş Yazıtlarında geçen oplayu tegmek'teki “op”, Sertkaya'nın belirttiği gibi hayvan adı olsa idi, bunun için “*bukalayu teg-*” ibaresinin kullanılması beklenirdi Ancak “*teg-*” fiilini niteleyen böyle bir kullanılışla karşılaşmıyoruz. Bize göre “*oplayU*” ne yansıma, ne “hileyle veya savaş stratejisi uygulayarak” ne de “öküzce, öküz gibi” anlamına gelmektedir. “*oplayU*” “tam, tamamen, bütünüyle, mükemmelen, eksiksiz, hatasız, kusursuz, tam isabet kaydederek, hedefe tam vurarak” anlamlarına gelen bir zarftır. *oplayU*, fiilin mükemmel şekilde, hedef şaşırmadan, kararlılıkla ve başarıyla yerine getirildiğini ifade eden, yani “*teg-*” fiilini kuvvetlendiren bir unsur görevindedir. Kahraman da düşmana “*oplayU teg*”erken tam isabetle hücum etmiş; “*opulu kir*”erken de gözünü bile kırpmadan, kararlılıkla, dosdoğru düşmanın içine dalmıştır.

“Oplayu” ile “opulu” zarflarının tabanını oluşturan *op/yop(<yap/ap)*'in izlerine sonraki yüzyıllarda olduğu gibi günümüzde de rastlamaktayız. Dede Korkut Destanlarında geçen ve apul apul ve yap yap ikilemeleri de aynı şekilde önüne geldikleri fiillerin kararlılıkla, eksiksiz gerçekleştirildiğini ifade eder:

“Apul apul yorışıuñdan

Aşlan gibi çurışıuñdan

Kañırılıban baķışıuñdan

Ağam Beyrege beñzedürem seni,

Sevindürdüñ yirindürme ozan meni, didi (Ergin, 1994: 141-142)”.

Yine Dede Korkut Destanlarından “*Ķam Börenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı*”nda *yap yap yürümek* kelime grubu yer almaktadır: Bay Böre Bey’in oğlu Bamsı Beyrek av esnasında yolu beşik kertme adaklısı Banı Çiçek’in otağına çıkar. Kısırca Yengenin “Big yiğidim bu otağ Bay Piçen Big kıızı Banı Çiçegüñdür” demesi üzerine, Beyrek’in “*ķanı ķaynar*” ve “*edep ile yap yap*” geri döner (Ergin, 1994: 122).

Dede Korkut Kitabında “ aheste, sessiz, sessizce, yavaş yavaş, usul usul,” anlamındaki “yap yap yürümek” ifadesi, (Ergin, 1963:320; Gökyay, 2000:301), Tarama Sözlüğündeki XIV. ve XV. yüzyıllara ait Tarihi Türkiye Türkçesi ile yazılmış bazı eserlerde de geçmektedir. Yap yap ikilemesinin söz konusu eserlerde yürümek fiilinin yanı sıra gitmek ve konuşmak gibi başka fiilleri niteleyen terkiplerine de rastlanmaktadır.

“Biz senin ardınca *yap yap* اپی اپی *yürüyelim*(Tarama Sözlüğü VI, U-Z, 1972:4305, Anter, XIV. 27).

“...ve hem turmañ göçüñ *yap yap* اپی اپی *gidüñ*(Tarama Sözlüğü VI, U-Z, 1972:4306; Kesir, XV. 26).

“Serheng *yap yap* اپی اپی *gelip* çobana daru verip...(Tarama Sözlüğü VI, U-Z, 1972:4306; Hamza XIV.-XV., 12-61) (Özkan, 2015:56).

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde “tam, tamamen, büsbütün, iyice, neredeyse” anlamındaki lap, oplayu ve opulu ile ortak kökten türeyen aynı anlamdaki bir diğer türedir. “Yolçu sesini lap yavaşıdıp soruşdu” örneğinde olduğu gibi “lap”, “çok”, “tam”, “büsbütün” “neredeyse” karşılığında kelimelerin önüne gelerek onların anlamını pekiştirir (*Азербайжан Дилинин Изахли Лугәти*, 1983:226-226).

Türkçede “örtmek, kapamak, tamamlamak, bütünlemek, gizlemek” temel anlamına gelen **ya-* kökünden türeyen (*yap>yop /ap >op*)¹⁰ gibi sözlerin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde pek çok örneği vardır. Ancak “aplayu/yaplayu”daki “*ap*”, “*p*” sesinin etkisiyle gerici benzeşmeye uğrayarak yuvarlaklaşmış “*op*” şekline dönüşmüştür. Orhon Bengü Taş Yazıtlarındaki örneklerde karşılaştığımız gibi IAYU ekiyle *op-layu* şeklinde zarf fiil yapılmıştır. Anlamı “tamamen, bütünüyle, isabetle, tam, isabet kaydederek” şeklinde olmalıdır. Türkçenin değişik dönemlerine ait bazı metinlerde geçen, oplayu, opulu, apul apul ve yap yap’la köken ve anlam bakımından ortaklık arz eden *ap*, *yap* gibi kelimeler, önüne geldikleri isim veya fiilleri kuvvetlendirme işlevindedir:

“Ap ayaglıg *ap* ayagsız ulug kiçig (Uigurica I, 8)”.

“Ay yme közünür ajunda *ap* yme ikinti ajunda (Uigurica III, 86, 8-9)”.

“Bilmezler *ap* nomlug yolug ukarlar (Uigurica II, 4/2-3)”.

“..ormınta turup ol altunluğ pariçatr sögütke okşattı.. alku sögütlerning begi osuglug bitk çibık *yap* yavışığı hua çeçeklerin tegriklemiş çambu söğüt tapa bardı. 88s.” “..Altın paricitra adlı ağaca benzeyen bütün ağaçların beyi gibi, dal budak yaprak ve çiçekler ile çevrelenmiş Jambbu ağacına doğru gitti (Tekin, 1976: 216).

“Arıg süzük erdini yinçüler üze itiglig yaratıglıg aya teg *yap* yazı tüp tüz közünür 312¹ (IV.58b); Aya teg anta ünser ıgaç .. ara idi açuksuz tutturkan kendir berk kamış *yap* yavışığı alkinçsız 370(V.13b) Kaya, 1994:193, 219.”

“Orgak... ya yañalarım, toñalarım

[*Y*] *apa* yeri urup tüşürüñlär (Ayazlı, 2016:428),

Rahmet suyla yudi göñlüm evin *ap-arıca*

Hidmet қапусından аға şundi şükür аyağımı (Babacan, 2017:439)

“*Ap* alaca çiçekten öñdim ben Dede Korkut... Ala göz div kızından toğdum, ben Dede Korkut (*Hazihi'r*.. *Oğuznâme* v. 5/satır 75-76)”.

Sonuç olarak “*oplayu teg-*” ile “*opulu kir-*” yapılarının Orhon Bengü Taş Yazıtlarında geçen “*başlıgıg yükündür-*, *tizligig sökür-* (başlıya baş eğdirmek, dizliye diz çökdürmek)”; “*ot sub kıl-(ateş ‘ile’ su etmek/ ayırmak, birbirine düşman etmek)*”

¹⁰ Türkçede kelime başındaki “*y-*”, önemli fonetik problemlerdendir (Баскаков Н. А. 1988; Тенишев, 1984). Kelime başında “*y-*”nin asli ses mi, yoksa ikincil mi olduğu tartışmalıdır. Pek çok Türkolog bu konuda farklı fikir ileri sürmüştür. Kelime başı “*y-*”, bazı Türk lehçelerinde “*c-*”ye, “*ç-*”ye, “*s-*”ye, “*j-*”ye ve bazı örneklerde “*n-*”ye dönüşebilmektedir. Kelime başı “*y-*”lerin bazı Türk lehçelerde düştüğü durumlar da vardır (Özkan, 2015:58).

gibi bir deyim olmayıp kahramanın tam isabetle düşmana ileri atılarak hücum etmesini anlatan ve *yap* isim kökünden *op* şekline dönüşen ortak bir kökten türemiş kelime grupları olduğunu belirtebiliriz.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, (2000), *En Eski Türkçe'nin İzleri*, İstanbul.
- ARAT, Reşit, Rahmeti(1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Özlem, (2016), *Eski Uyğurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, TDK Yayınları,
- АЙДАРОВ, Г. (1970), *Язык памятника Кули-Чора VIII в.*, Алма-Ата.
- Азербайжан Дилинин Изахли Лугәти*, (1987), Бақы
- AYDOĞDU, Özkan, (2009), “Divanü Lûgati't-Türk'te Geçen Türk Boyları ve Boylara Ait Dil Özellikleri”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, ZfWT Vol. 1, No. 1 (2009), s. 55-81.
- AYDIN, Erhan, (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Kömen Yay.
- , “Küli Çor Yazıtının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)-XXXV / 2014-Bahar* s.31-41
- BABACAN, Vasfi (2017), *Yünus Emre'nin Risâletü'n Nushiyyesi ve Divânı, Giriş, İnceleme, Metin, İstanbul, Dizin Doruk Yayınları.*
- BERTA, Árpád (2004), *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadásá, Jate, Szeged.*
- BOLD, L(1990), *Bntau-In Nutag Dah' Hadnú Biçes:Tureg Biçgiyn Dursgal*, Ulanbaatar, Ulsın Hevleliyn Gazar.
- ЖОЛДАСБЕКОВ, М. – К. САРТКОЖАУЛИ (2005), *Орхон Ескерткищтерининг Толык Атласы*, Астана Күлтегин Баспасы.,
- CLAUSON, S. Gerard – Edward TRYJARSKI (1971), “The Inscription at Ikhe– Khushotu”, *Rocznik Orientalistyczny* 34/1, s. 7–33.
- DOBROVITS, Mihály (2008) “(H)oplayu tægdi (On the military tactics of the Ancient Türks)”, *Chronica* 7-8 (2007-2008), s.72–76,
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul, Dergâh Yayınları
- ERGİN, Muharrem (1994), *Dede Korkut Kitabı I, Giriş- Metin-Faksimile*, Ankara, TDK Yayınları
- ,(1975)*Orhun Abideleri*,3.basım, İstanbul, Bogaziçi Yayınları.
- Hazihi'r-Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhûr Bi-Atalar Sözü varak 172*
- HAMILTON, J[ames R]. (1974), “Opla-/yopla-, uf-/yuf- et autres formes semblables en turc ancien”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 28/1, s. 111–117.
- , (2011) *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türkçe Çeviri: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları
- HAYASHI, Toshio – ŌSAWA, Takashi (1999), “Site of Ikh–Khoshoot and Küli Çor Inscription”, Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998, Hzl.: T. Moriyasu–A. Ochir, The Society of Central Eurasian Studies, Osaka, s. 148–157.
- Жанұзақов, Т. (2008), *Қазақ Тілінің Түсіндірме Сөздігі*, Алматы: Дайк Пресс,
- KAYA, Ceval(1994) *Uyğurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORMIŞİN, Igor Valentinoviç,(2017) *Yenisey Eski Mezar Yazıtları, Metinler ve İncelemeler*, Ankara Türk Dil Kurumu Yayınları. 263-265
- МАЛОВ, С.Е.(1959), *Памятники Древнетюркской Писменности Монголии и Киргизии. Москва– Ленинград.*

KÖLTİĞİN İLE KÖL İÇ ÇOR YAZITLARINDA GEÇEN
“OPLAYU TEGMEK” VE “OPULU KİRMEK” SÖZLERİ HAKKINDA

- ÖZKAN, Fatma-ÖZKAN, İsa, (2015), “Dede Korkut Kitabındaki “Apul Apul” Veya “Yap Yap Yürüme” Sözlerinin Kökeni Hakkında” *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 55-61.
- POLYANSKAYA, Oksana N.(2014) “Professor Władysław L. Kotwicz and the Russian Committee of Central and East Asia Research” *Rocznik Orientalistyczny*, T. LXVII, Z. 1.
- РӨЧӨБОВ, Е. – МӘММӘДОВ, Й. (1993), *Орхон Јенисеј Абидәлләри*, Язичи Яй., Баки.
- САМОЙЛОВИЧ, (1914) А, *Записки Восточного Отделения Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества XXII*,
- SERTKAYA, Osman F. (1984), “Göktürk Tarihinin Meseleleri: Köl Tigin ve Köl-İç-Çor Kitabelerinde Geçen *Oplayu Tegmek* Deyimi Üzerine”, *Journal of Turkish Studies* 3, (*Orhan Şaik Gökyağ Armağanı*), c. 2, s. 369–375.
- ŞİRİN USER, Hatice (2010), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Konya, 2. basım, Kömen Yayınları.
- TEKİN, Şinasi(1976), *Uygurca Metinler: Maytrisimit Burkkancuların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram(Burkkancuğun Vaibhaşika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası*, Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum.
- TEKİN, Talât, (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University, Bloomington
- , (2004), *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.
- THOMSEN, Vilhelm, (1893), “Dèchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'ènissèi, Notice prèliminaire”, *Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*, Copenhagen ss. 185-299.
- ZIEME, Peter- MÖLNÄR, Ádám(1975), Ein weiterer uigurischer Erntesege, *Altorientalische Forschungen* 3,

